

Słowo wstępne

Krajobraz kulturowy jest kompleksowym odzwierciedleniem zjawisk przyrodniczych i procesów związanych z działalnością ludzką. Jest podstawową fizyczną i wizualną formą miejsca. Nie stanowi jednak jedynie jego własności fizjonomicznej lecz przede wszystkim tworzy zintegrowany system, którego struktura przyrodniczo-kulturowa ulega zmianie w czasie co sprawia, że zmienia się także jego funkcja. Ponadto krajobraz kulturowy jest formą i źródłem pewnych treści znaczeniowych, ukrytego sensu miejsca „wpisanego niewprost”. Przy zastosowaniu właściwych i komplementarnych metod interpretacji krajobraz kulturowy dostarcza pełnej informacji o genezie i ewolucji przestrzeni. Należy go więc pojmować jako splot różnorodnych materialnych i niematerialnych składników, gdyż w trakcie rozwoju cywilizacji człowiek wprowadzał do krajobrazu wytwory swego intelektu ale także „nasycił” go treściami duchowymi, które często decydowały o odrębności i swojskości, i to one nadawały miejscom niepowtarzalne *genius loci*.

Krajobraz kulturowy jest ewolucyjną formą obrazu przestrzeni, która daje się interpretować jako swoisty zapis działalności człowieka w środowisku geograficznym. W procesie kulturowego i społecznego rozwoju człowieka zmieniał się nasz stosunek do przestrzeni. Poczynając od przestrzeni pierwotnej, która integrowała ludzi z przyrodą, przez przestrzeń percepcyjną, w której człowiek utożsamiał się z otoczeniem nadawał mu sens i tym samym tworzył miejsca, przez przestrzeń egzystencjalną, w której człowiek kształtuje swe relacje w grupie społecznej i kulturowej, do przestrzeni architektonicznej, w której świadomie wprowadza (materializuje) swoją myśl.

O takiej wielkości ujęć traktuje niniejsza książka. Jest odpowiedzią na duże zainteresowanie polskich geografów tematyką krajobrazu kulturowego i stanowi kontynuację problematyki zawartej w publikacji „*Krajobraz kulturowy – idee, problemy, wyzwania*”, która ukazała się w 2000 r jako nie numerowany jeszcze wówczas rocznik Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG.

IV z oklei tom Prac Komisji Krajobrazów Kulturowych Polskiego Towarzystwa Geograficznego poświęcony jest aspektom teoretycznym i metodologicznym w studiach krajobrazowych. Zgodnie z przyjętą formułą Prac Komisji tom ma charakter interdyscyplinarny. Jest przeglądem różnych ujęć, metod i źródeł naukowych w stosunku do wspólnego przedmiotu badawczego jakim jest krajobraz. W niniejszym opracowaniu czytelnicy odnajdą spojrzenia na krajobraz typowe dla geografów, ekologów, architektów, etnologów, psychologów, a nawet filozofów.

Książka ma wyraźnie dwudzielny układ. W pierwszej części odnajdzie czytelnik prace teoretyczne i metodologiczne. W drugiej zgromadzono trzy artykuły będące konkretnymi przykładami zastosowanych metod interpretacji krajobrazu.

Tom otwiera artykuł Marka Degórskiego. Autor zwraca uwagę na podejmowane liczne próby sprecyzowania znaczeniowego kategorii krajobrazu naturalnego i krajobrazu kulturowego. Podkreśla wzrost zainteresowania badaniami istoty krajobrazu - jego, struktury, jak i wielofunkcyjności. Tym samym autor włącza się w nurt dyskusji nad wyżej wymienionymi zagadnieniami, szczególnie w aspekcie definicji i taksonomii krajobrazu. W zaprezentowanym podejściu nawiązuje do systemowego postrzegania środowiska geograficznego, zgodnie z teorią systemu L. von Bertalanffy, przyjętą i zmodyfikowaną dla potrzeb geografii. Artykuł poświęcony jest także ocenie systemowego ujmowania środowiska w analizie przestrzennej krajobrazu, a szczególnie w poznaniu jego zasobów, będących efektem przebiegu zjawisk i procesów powstałych w wyniku wzajemnego oddziaływania pomiędzy poszczególnymi komponentami systemów środowiska przyrodniczego i antropogenicznego. W pracy podjęto również próbę określenia podstawowych typów krajobrazu na podstawie wzajemnych relacji pomiędzy systemem środowiska przyrodniczego a systemem środowiska antropogenicznego jakie zachodzą w megasystemie środowiska geograficznego. Autor proponuje nieco odmienne podejście do wyróżniania kategorii krajobrazu w kontekście jego antropizacji, w którym za wiodący czynnik uznaje kryterium użytkowania i funkcji terenu. Artykuł zawiera także omówienie europejskich aplikacyjnych programów badawczych, które są odpowiedzią na potrzebę wykorzystania potencjału systemu przyrodniczego i społeczno-kulturowego, jako podstawy trwałego i harmonijnego rozwoju gospodarczego.

Następne artykuły mają charakter retrospektywny. Florian Plit poświęcił swój tekst przypomnieniu postaci wybitnego francuskiego historyka, geografą i regionalistą – Paula Vidal de la Blache'a. Vidaliańska metoda interpretowania krajobrazu polega na syntetycznym odtworzeniu obrazu konkretnego kraju (krainy). Wraz z odradzaniem się humanistycznego kierunku w studiach geograficznych idea vidaliańska jest współcześnie wielokrotnie przywoływana. Autorzy nowych prac poświęconych krajobrazom nie zawsze znają dogłębnie oryginalne prace P.V de la Blache'a i zwykle cytują go dość swobodnie. Artykuł profesora

F. Plita komentuje studia i dylematy badawcze Vidala. Wskazuje na niebezpieczeństwo wystąpienia zbytnich uproszczeń znaczenia krajobrazu podczas automatycznego tłumaczenia wprost z francuskiego słowa *paysage*, gdyż tracimy dużo z ukrytego jego sensu i znaczenia (*pays+age*).

Kolejny artykuł poświęcony jest kontynuatorce myśli francuskiej geografii humanistycznej – Marii Dobrowolskiej. Joanna Plit przygotowała wybór jej najcenniejszych prac, które opatrzyła właściwym komentarzem. Dziś wielokrotnie odwołujemy się do metod i źródeł, które zaproponowała w Polsce M. Dobrowolska. Przyjęty przez nią ewolucyjny sposób ujęcia zjawisk społecznych i gospodarczych, którym towarzyszyły stopniowe przemiany środowiska przyrodniczego jest powszechnie dziś akceptowany. Sądzymy, że prace M. Dobrowolskiej zasługują na upowszechnienie, szczególnie w gronie młodych badaczy krajobrazu.

Kolejny artykuł Urszuli Mygi-Piątek, przypomina historię badań krajobrazu kulturowego w świetle podstawowych kierunków w naukach geograficznych ostatnich 150 lat. Omawia główne założenia kierunku krajobrazowego, podstawowe metody badawcze oraz źródła informacji naukowej. Ponadto wskazuje na korelacje badań geograficznych krajobrazu kulturowego z popularną obecnie architekturą krajobrazu oraz prezentuje możliwości badań aplikacyjnych.

Celem kolejnego artykułu – Elżbiety Orłowskiej jest przedstawienie kulturowego aspektu badań geograficznych. Badania nad krajobrazem współczesnych regionów świata przekonują nas o tym, jak znaczącą kategorią badawczą w opracowaniach geograficznych jest kultura. Zintegrowanie kultury z przyrodą tworzy niezwykle kompozycje przestrzenne, których geneza i interpretacja stanowi przedmiot badań geograficznych. Obrazem, w którym odzwierciedla się wielowiekowa synteza natury i kultury jest krajobraz. Kultura znalazła się w sferze zainteresowań geografów jako jeden z elementów wyjaśniających działalność człowieka - jego miejsce i rolę w przestrzeni, regionie i krajobrazie. Autorka odwołując się do prac m.in. P. Clavala wskazuje na kulturowe aspekty badań geograficznych w odniesieniu do konstrukcji kulturowej miejsca, terytorium, regionu, środowiska i społeczeństwa; sposobów wyrażania odmienności kultur w przestrzeni; fundamentalnych przyczyn zróżnicowania kulturowego Ziemi; wreszcie zastosowania kulturowego podejścia w geografii politycznej, ekonomicznej czy planowaniu regionalnym.

Kontynuacją kulturowych aspektów w myśli geograficznej jest praca ks. Jacka Łapińskiego. Jest to próba przedstawienia przykładowych kierunków transformacji w obszarze współczesnej przestrzeni społecznej, w kręgu dom – ulica – miasto. Jest efektem głębokiej analizy zawartości treści głównych relacji i determinant zachodzących pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem (biologicznym, kulturowym, cywilizacyjnym, społecznym etc.). Artykuł wykorzystuje strukturę i dynamikę wewnętrzną przestrzeni społecznej jako tło do opisu przemian zachodzących w przestrzeni współcześnie kreowanej przez człowieka. Przytoczone przykłady transformacji w obszarze przestrzeni społecznej stanowią symptomy głębokich przeobrażeń jakie dokonują się w spojrzeniu człowieka na samego sie-

bie jak i na cywilizację. Ten filozoficzny tekst jest uzupełnieniem poprzedniego, a jednocześnie wprowadzeniem do następnego artykułu - Marii Pietras i Urszuli Mygi-Piątek.

Kolejny tekst jest próbą analizy wpływu własności prywatnej i publicznej na jakość przestrzeni. Rozważania te dotyczą fizjonomicznej cechy krajobrazu. Odwołuje się przy tym do czynników dynamiki krajobrazu kulturowego opracowanych przez M. Dobrowolską, szczególnie czynników społecznych i własnościowych. Opracowanie wykorzystuje wyniki badań psychologii i socjologii, dotyczące kwestii wpływu posiadania dla relacji człowieka z miejscem i przestrzenią. Artykuł porusza zagadnienia do tej pory traktowane marginalnie w geografii. Wskazuje zatem nowe pola badawcze dla geografii kultury i geografii humanistycznej.

Część pierwszą kończy artykuł M.Z. Pulinowej i Z. Kłodnickiego. Jest wyrazem potrzeby powrotu do zagubionego nurtu krajobrazowego, w którym geografia i etnologia wzajemnie się przenikają. Artykuł ukazuje na wybranych przykładach związki jakie istnieją pomiędzy etnologią i geografią. Klamrą spinającą ten związek jest „Polski atlas etnograficzny”, w którym m.in. zastosowanie etnogeograficznej metody badawczej, pozwoliło uchwycić przemiany przestrzenne w zakresie tradycyjnej kultury (materialnej i duchowej) polskiej wsi dla okresu co najmniej 150 lat. Próba obecnego zbliżenia geografii z etnologią wynika z pilnej potrzeby badań nad tradycyjnym krajobrazem kulturowym polskiej wsi. Krajobraz ten w niespotykanym dotąd tempie zanika, pozbawiając polską przestrzeń tożsamości. Artykuł wyjaśnia pojęcia kultury tradycyjnej, opisuje znaczenia dla badań geograficznych zasobów „Polski atlas entograniczny”; porusza kwestie tzw. „rubieży etnogeograficznej” oraz ukazuje miejsce etnografii w badaniach „krakowskiej szkoły geograficznej”.

W kolejnej części tomu zamieszczone zostały artykuły, prezentujące konkretne metody interpretacji krajobrazów kulturowych. Joanna Plit poświęciła swój artykuł kartograficznym metodom obrazowania procesu przemian krajobrazów kulturowych oraz zmian przestrzennych elementów struktury krajobrazu. Artykuł jest przeglądem najczęściej stosowanych metod graficznych i kartograficznych służących do przedstawiania zmian przestrzennych i czasowych zachodzących w obrębie krajobrazów kulturowych. Prezentuje także warunki i zakres stosowania poszczególnych metod oraz dokonuje oceny ich pracochłonności i możliwości interpretacyjnych. Autorka posługuje się przy tym konkretnymi przykładami z Mazowsza i Pojezierza Suwalskiego.

Podobną myśl prezentuje artykuł zespołu autorskiego Pawła Pieńkowskiego, Beaty Bosiackiej i Magdaleny Gierszewskej. Autorzy przyjmując założenie, iż roślinność potencjalna pośrednio wskazuje na warunki siedliskowe, wykazują zróżnicowanie presji człowieka na różne typy lasów w zależności od ich wymagań ekologicznych, wykorzystując historyczne materiały kartograficzne i mapy potencjalnej roślinności naturalnej. W pracy tej określono stopień wylesień do XVI wieku oraz przesiedlono zmiany zalesienia od XVI do XX wieku w obrębie kar-

tograficznych jednostek roślinności potencjalnej na obszarze północno-zachodniej Polski. Wykorzystano mapy potencjalnej roślinności naturalnej do interpretacji roślinności i siedlisk w krajobrazie zmienionym przez człowieka. Rozpoczęcie prac nad tego typu mapami było efektem poszukiwań jednolitego wyrazu dla obecnej roślinności, która pod wpływem czynników antropogenicznych stała się konglomeratem zbiorowisk o różnej genezie, trwałości, stanie zachowania i stopniu zależności od warunków środowiska.

Tom zamyka artykuł Jerzego Gilarowskiego będący opracowaniem wieloletnich badań nad zmianami krajobrazów antropogenicznych w Afryce środkowej. W niniejszym opracowaniu autor podjął próbę wydzielenia typów krajobrazów na obszarze nadatlantyckiej części równikowej Afryki. Prezentowany w artykule obszar jest jednorodny pod względem klimatycznym i roślinnym, ale bardzo zróżnicowany pod względem historycznym, etnicznym, kulturowym, językowym i gospodarczym. Autor utożsamia granice poszczególnych krajobrazów naturalnych z granicami potencjalnego zasięgu określonych formacji roślinnych. Założenie to jest zgodne z twierdzeniami Vidal de la Blache'a, który to za najbardziej ekspresywny element krajobrazu uważał roślinność. Wysuwanie na plan pierwszy roślinności, a nie rzeźby, przez V. de la Blache'a do dziś stanowi charakterystyczny rys znacznej części francuskiej geografii, sens swoistej „geografii strefowej”. Krajobraz zyskuje wymiar naukowy, a roślinność staje się wykładnikiem (indykatorem) stanu środowiska. Taki też oddźwięk ma artykuł J. Gilarowskiego, który ilustruje wydzielone typy krajobrazu na odpowiednich barwnych przekrojach.

Praca nad kompozycyjnym układem książki nie była zadaniem łatwym. Jest indywidualną propozycją redaktora przesłania wielości kierunków w badaniach krajobrazowych. Autorzy reprezentując bowiem różne profesje przedstawiają różnorodny wachlarz metodologiczny i zasób rozważań teoretycznych. Książkę dopełniają fotogramy Marka Angiela i grafiki Katarzyny Leśniok. Obrazy pochodzą z Beskidu Żywieckiego i Pogórza Wiśnickiego, które to miejsca są pretekstem do ukazania złożoności krajobrazu kulturowego na obszarze Polski.

W imieniu Rady Naukowej Prac Komisji składam serdeczne podziękowania zespołowi recenzentów, którzy podjęli się trudu oceny zamieszczonych w tomie tekstów.

Urszula Myga-Piątek